

Měření klimatu školy a učitelského sboru v českém prostředí základní školy (Příprava aplikace dotazníku OCDQ-RS)

Petr Urbánek

Příspěvek popisuje a na základě výsledků uskutečněného předvýzkumu analyzuje metodiku připravovaného dotazníkového šetření klimatu školy a učitelského sboru (dotazník OCDQ-RS) v českém prostředí základních škol.

1. Klima školy, vymezení pojmu

Zcela exaktní definice klimatu školy dosud neexistuje, neboť mezi odborníky zřejmě ani nemůže ve vymezování tak složitého jevu panovat jednoznačná shoda. Podle Mareše (2000, 242) klima školy obsahově zahrnuje ustálené postupy vnímání, prožívání, hodnocení a reagování všech aktérů školy na to, co se ve škole odehrálo, právě odehrává nebo má v budoucnu odehrát. Akcentovány jsou subjektivní aspekty klimatu.

Pedagogický slovník¹ vymezuje klima školy jako sociálně-psychologickou proměnnou, která vyjadřuje kvalitu interpersonálních vztahů a sociálních procesů, které fungují v dané škole tak, jak ji vnímají, prožívají a hodnotí učitelé, žáci, příp. zaměstnanci školy.

Hovoříme-li v souvislosti se školním klimatem o problémech v pojmosloví, upozorňuje Čáp, Mareš (2001, 581-583) také na nutnost přesnější terminologické diverzifikace a rozlišování používaných (příbuzných, souvisejících) pojmů podle rozsahu, variabilnosti, délky trvání a obecnosti sociálně-psychologických jevů (*prostředí školy, sociální klima školy, sociální atmosféra školy*).

Uvedené terminologická nejednoznačnost odráží také různé teoretické přístupy k chápání a zkoumání klimatu školy, ve kterých různí autoři zdůrazňují odlišné aspekty tohoto fenoménu. Čáp, Mareš (2001, 584-591) uvádí čtyři skupiny odlišně zaměřených teoretických přístupů k chápání (a zkoumání) klimatu školy: [1] přístup zaměřený na vedení a organizaci školy, [2] na učitelský sbor, [3] na vztahovou dimenzi aktérů edukace a [4] přístupy, které jsou pojaty komplexněji.

Přechod mezi dvěma prvně jmenovanými přístupy ([1] a [2]) syntetizuje hodnocení kvality organizace a řízení školské instituce se vzájemnými profesními vztahy a stupněm spolupráce mezi učiteli. Ve vztahu k pojmu klima školy je takto vymezený rozsah stále poněkud zúžen (nezohledňuje např. rodiče a další pracovníky školy, žákovské kolektivy, kurikulum školy, okolí školy aj.). Uvedená syntéza však zahrnuje určující komponenty, které klima vytvářejí a koresponduje tak např. s pojetím modelu klimatu školy Tartera et al. (1995)². Zřejmě terminologicky nikoliv zcela přesně budeme hovořit o klimatu učitelského sboru.

Klima učitelského sboru je tedy užším pojmem, který se vztahuje jen na jednu část osob participujících v relativně uzavřeném prostoru školní instituce. Klima učitelského sboru vyjadřuje specifické kvality profesních i mimoprofesionálních interakcí mezi učiteli a současně prezentovanou kvalitu sociálních vztahů k vedení školy. Klima učitelského sboru je (stejně jako např. klima školních tříd) součástí klimatu školy. Předpokládáme však, že ve srovnání s dalšími činiteli ovlivňuje daleko výrazněji celkové klima školy.

¹ PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, 2001, s. 100.

² In: ČÁP, J.; MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha : Portál, 2001, s. 587.

2. Cíle připravovaného šetření

Cílem připravovaného šetření klimatu učitelých sborů základních škol je

- a) **získat dostatečné množství relevantních dat**, pomocí kterých bude možné charakterizovat vnímané klima pedagogických sborů v českých základních školách;
- b) **hledat relace mezi kvalitou parametrů klimatu a charakteristikami**
 - sledované školy (velikost, „architektura“),
 - ředitele školy (délka praxe, délka funkčního období, věk, pohlaví atd.),
 - učitelského sboru (struktura věku, pohlaví, délka praxe aj.);
- c) v dalším navazujícím šetření využít získaných dat o kvalitě klimatu a pokusit se **určit stupeň závislosti mezi naměřeným klimatem a vzdělávacími výsledky školy**;
- d) dostatečným množstvím získaných údajů **vytvořit předpoklad ke standardizaci výzkumného nástroje a metodického postupu šetření**; výzkumný nástroj (dotazník OCDQ-RS) a použitá metodika bude u nás v takovémto rozsahu v prostředí ZŠ aplikovaná poprvé;

3. Metodika připravovaného šetření

Dotazníky budou administrovány a osobně zadávány v říjnu 2003 instruovanými administrátory.

3.1 Výzkumný nástroj

K diagnostice klimatu učitelých sborů je použita metoda dotazování. K šetření bude použit přeložený dotazník OCDQ-RS (Organizational Climate Description Questionnaire – Rutgers Secondary) autorů Kottkamp Robert, B. – Mulhern John, A. – Hoy Wayne, K. (Rutgers University, USA).

Autoři použitého dotazníku (OCDQ-RS) počítají ke klíčovým determinantám klimatu školy těchto pět prvků: ředitelovo vstřícné (supportivní) chování vůči učitelům; ředitelovo direktivní chování vůči učitelům; zaujetí učitele pedagogickou prací; frustrovanost učitelů; učitelovo přátelské chování ke kolegům. První čtyři uvedené prvky vypovídají o otevřenosti, resp. uzavřenosti klimatu školy.

Pro české podmínky byl dotazník OCDQ-RS přeložen a aplikován (Lašek 1995) na souboru 150 respondentů – učitelů šesti středních škol ve východočeské oblasti. K dispozici je jeho podoba a stručný popis zpracování (Lašek 2001). K našemu šetření použítá verze i záměry tohoto šetření byly s autorem českého překladu konzultovány.

3.2 Soubor respondentů

Plánován je výzkum na cca 100 - 130 základních školách po celé ČR, zejména však v oblasti severních, východních a středních Čech. Respondenty tvoří výhradně učitelé 1. a 2. stupně (nikoliv však ředitel, zástupci nebo vychovatelé). Předpokládaný počet respondentů 2500 až 3100. Poměr mužů a žen bude náhodný, resp. bude odpovídat aktuálnímu stavu tohoto podílu na oslovených ZŠ.

Značný důraz je kladen na zjišťování obecných parametrů základní školy, charakteristik ředitele školy a učitelského sboru, o nichž se domníváme, že mohou ovlivňovat klima sboru.

3.3 Administrace a sběr dotazníků

Etapa administrace a sběru dotazníků bývá mnohdy podceňována. Domníváme se, že zvláště u takto citlivého tématu, jakým je zjišťování klimatu v učitelých sborech, je třeba důkladně a citlivě promyslet techniku administrace s akcentem na osobní přístup ke každému z respondentů. Dotazníky OCDQ-RS budou administrovány v období září a října 2003 instruovanými studenty učitelství, kteří budou v té době realizovat souvislou čtyřtýdenní pedagogickou praxi na základní škole v místě svého bydliště. Vzhledem k rozsahu a

charakteru šetření (citlivost ve vztahu k řediteli školy, resp. zachování anonymity výpovědí respondentů) se domníváme, že praktikanti budou velmi vhodnými administrátory. Student učitelství totiž může v průběhu souvislé pedagogické praxe být v určitém smyslu učiteli chápán jako jeden z členů učitelského sboru (viz např. Urbánek 2000). Tento fakt může pozitivně ovlivnit důvěru a ochotu respondentů ke spolupráci. Veškerá administrace tak půjde mimo osobu ředitele školy. Podmínkou realizovaného šetření je však na každé jednotlivé škole jeho podpora ze strany vedení školy. Nepředpokládáme, že by ředitelé škol ve větší míře šetření odmítali. Každé na výzkumu spolupracující škole nabízíme stručné hodnocení naměřených parametrů klimatu učitelského sboru v porovnání ke zjištěným průměrným hodnotám.

Kromě zadání dotazníků (vhodným způsobem) a jejich sběru, mají studenti za úkol také zhodnotit metodologickou stránku průběhu administrace a popsat specifické parametry školy.

3.4 Zpracování dat

Data budou zpracována počítačově, resp. do programu ručně ukládána. Pro potřeby numerických procedur (součty, průměry, střední hodnoty) předpokládáme využití standardního programu Microsoft Word Excel. Sledovány budou následující měřené oblasti klimatu: ředitelovo suportivní chování (PSB), ředitelovo direktivní chování (PDB), učitelovo angažované chování (TEB), učitelovy frustrace (TFB), učitelovo intimní chování (TIB) a celkový index otevřenosti klimatu (IO). Vyhodnocovány budou tyto hodnoty pro každého učitele, dále součty těchto hodnot ve sboru a jejich aritmetické průměry, resp. součty (průměry) vybraných kategorií (pohlaví, věk učitelů, délka funkčního období ředitele, velikostní kategorie školy atd.).

4. Výsledky předvýzkumu

Předvýzkumu předcházelo posouzení obsahové a formální stránky dotazníku školního klimatu a jeho plánovanému způsobu administrace vybranými řediteli škol (experty ze školského terénu). Po vytvoření formální podoby dotazníku (OCDQ-RS)³ byl tento zadán (březen, duben 2003) v pěti ZŠ (celkový počet respondentů N = 92; soubory označeny A, B, (C1), D, E; resp. podsoubory učitelů 1. stupně A1, B1, C1, D1, E1). Jednotlivé šetřené školy se odlišovaly v parametrech jako je velikost učitelského sboru, charakteristika školy, velikost sídla ZŠ, školy byly sídlem z různých regionů apod. Jedna z šetřených základních škol (C1) nebyla plně organizována (pouze 1. stupeň ZŠ, její hodnoty jsou podtrženy).

**TABULKA [1A]: / Klima učitelského sboru / výsledky předvýzkumu (březen, duben 2003)
Hodnoty výsledků předvýzkumu, komparace s výsledky šetření Laška (1995)**

PAR.	HODNOTY VÝLEDKŮ PŘEDVÝZKUMU / CELKOVĚ / Z TOHO 1. STUPEŇ /	PŘEDVÝZK.		LAŠEK (1995)	
		o	Md	o	Md
PSB:	15,88 /16,33/16,70 /17,35/19,72/19,57/20,67/25,91/26,60	18,94	19,7	19,96	19,5
PDB:	14,32/15,79/15,89/16,30/16,70/17,75/18,05/18,82/19,60	16,60	16,7	16,28	15,5
TEB:	25,96/26,00/26,38/26,43/26,62/28,30 /28,67/30,73/31,00	26,81	26,6	23,46	22,5
TFB:	8,00/8,36/8,60/9,10/9,56/9,81/10,13/10,50/11,23	9,99	9,6	9,98	10,5
TIB:	8,40/8,64/8,71/8,73/8,80/9,00/9,44/11,86/12,63	9,59	8,8	8,51	7,5
IO:	14,38/14,47/16,04/18,70/19,71/21,80/25,44/29,40/29,45	19,16	19,7	17,27	17,0

³ Položky dotazníku byly přesně převzaty podle českého překladu (Lašek 2001, s.128-129), a to i včetně problematické položky 10 (žákovská samospráva), na kterou autor upozorňuje. Instituce žákovské samosprávy se v podmínkách základního školství v ČR nevyskytuje. Pro komplexnost metody byla však tato položka v dotazníku ponechána. Dotazník byl však pro konkrétní použití oproti Laškově originálu formálně upraven (celková úprava, preambule, údaje o respondentovi aj.).

**TABULKA [1B]: / Klima učitelského sboru / výsledky předvýzkumu (březen, duben 2003)
Uspořádání šetřených souborů, interval hodnot, rozpětí, podíl respondentů sboru**

PAR.	USPOŘÁDÁNÍ SOUBORŮ PODLE ZJIŠTĚNÝCH HODNOT	INTERVAL ZJIŠT. HODNOT	R	PODÍL SBORU	
				SOUBOR (N)	PODÍL [%]
PSB:	D1, D, A1, A, E, E1, C1, B, B1	[15,88; 26,60]	10,72	A (26)	100,0
PDB:	E, E1, C1, A1, A, D1, D, B, B1	[14,32; 19,60]	5,28	B (11)	91,7
TEB:	E, D, D1, E1, A, A1, C1, B, B1	[25,96; 31,00]	5,04	C (9)	100,0
TFB:	C1, B, B1, A1, E, D, D1, E1, A	[8,00; 11,23]	3,23	D (21)	84,0
TIB:	B1, B, E1, A, A1, E, C1, D, D1	[8,40; 12,63]	4,23	E (25)	64,1
IO:	D1, D, A, A1, E1, E, C1, B1, B	[14,38; 29,45]	15,07	Σ (92)	82,9

V tabulce [1A] jsou prezentovány výsledky předvýzkumu. Uveden (vzestupně) je interval hodnot měřených oblastí (PSB, PDB, TEB, TFB, TIB) a z nich vypočítán celkový index otevřenosti (IO) jednotlivých škol. Každá hodnota představuje průměrnou hodnotu šetřeného souboru ZŠ (černě), resp. z toho 1. stupně ZŠ (modře). Dále je uveden aritmetický průměr a medián hodnot měřených oblastí a IO v součtu všech sledovaných škol (červeně). Tyto údaje jsou v tabulce dále porovnávány s jediným v současné době dostupným měřením v našich podmínkách (střední školy), a to s aritmetickým průměrem a mediánem (Lašek 2001, 122-123). Celkově lze říci, že výsledky předvýzkumu odpovídají, resp. nejsou ve výrazném rozporu s výsledky uvedeného Laškova šetření.

Tabulka [1B] prezentuje uspořádání sledovaných souborů z předvýzkumu podle zjištěných hodnot měřených oblastí, interval hodnot a rozpětí a uvádí velikosti souborů a podíl šetřených učitelů sboru. Většinou se soubory z hlediska výpovědi jeví jako homogenní, porovnávali-li průměrné hodnoty celého souboru s hodnotami příslušných podsouborů učitelů 1. stupně u jednotlivých měřených oblastí (parametrů). Tato „homogenita“ výpovědi se projevuje nejvíce při hodnocení ředitele (PSB, PDB), méně výrazně u ostatních parametrů.

5. Závěry

Samotná procedura provedení předvýzkumu, její analýza a hodnocení upozornily na některé problémy s šetřením spojené. Ty se týkají následujících tří oblastí:

- První metodologickou obtíž lze v připravovaném šetření shledat v nepostižitelnosti některých charakteristik ZŠ, které jak lze předpokládat, mohou významně ovlivňovat klima sboru; jde především o parametry „architektury“ a organizačních zvyklostí školy, jako např.: „sociální“ funkce sborovny („povinné“ pravidelné shromaždiště celého učitelského sboru versus existence jednotlivých kabinetů či pracoven); dvě nebo i několik (relativně izolovaných) školních budov; pavilónová škola omezující častější vzájemný kontakt učitelů, apod.
- Problematická je v kontextu k orientaci položek dotazníku také role osoby zástupce (zástupců) ředitele školy. V našich poměrech zajišťuje právě on provozní koordinaci a lze tedy také předpokládat, že daleko častěji vchází do (konfliktních) kontaktů s učitelským sborem, než tomu bývá u osoby ředitele školy. Formulované soudy v dotazníkových položkách jsou však směřovány výhradně k osobě ředitele.
- Třetí problematickou otázkou šetření je předpokládaná validita zjišťovaných souhrnných dat při eventuálně nekompletním sběru dotazníků: Jaký je přípustný minimální podíl šetřených učitelů ze všech učitelů sboru, aby byly zjištěné výsledky ještě reprezentativní a vyjadřovaly reálné klima ve sledovaném učitelském sboru?

Literatura:

1. ČÁP, J.; MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha : Portál, 2001.
2. GRECMANOVÁ, H. Vliv metod výuky na školní klima. *Pedagogická revue*, 2000, roč. 52, č.2, s. 148-159.
3. HOMOLA, M. *Psychologie v práci ředitele školy*. Praha : SPN, 1977.
4. LAŠEK, J. Prvé zkušenosti s meráním klimy v škole a učitel'skom zbore. *Pedagogická revue*, 1995, roč. 47, č. 1-2, s. 43-50.
5. LAŠEK, J. *Sociálně psychologické klima školních tříd a školy*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2001.
6. LIŠKA, F. K sociálně psychologické problematice učitel'ského sboru. *Pedagogika*, 1969, roč. 19, č. 3, s. 425 – 440.
7. LIŠKA, F. K výzkumu interpersonálních vztahů v učitel'ském sboru. *Pedagogika*, 1970, roč. 20, č. 1, s. 103 – 109.
8. MAREŠ, J.: Sociální klima školy. *Pedagogická revue*, 2000, roč. 52, č. 3, s. 241-253.
9. PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; – MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, 2001.
10. SEKERA, J. *Hodnotová orientace a mezilidské vztahy v pedagogických sborech*. Ostrava : Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, 1994.
11. URBÁNEK, P. Sebehodnocení úrovně profesních činností studentů učitelství. In: ŠVEC, V. (Ed.). *Monitorování a rozvoj pedagogických dovedností*. Brno : Paido, 2000, s. 137-148.